

An Overview of Collocations in Saeb Tabrizi's Sonnets

Mahla Arianpour

Ph.D. in Linguistics, Institute for Humanities and Cultural Studies, Encyclopedia Compiling Research Center, Tehran, Iran

Maryam Alinezhad*

Assistant Professor, Institute for Humanities and Cultural Studies, Encyclopedia Compiling Research Center, Tehran, Iran

Abstract

Collocations in literary texts, resulting from the poet and author's creativity in choosing proper words in the paradigmatic axis, along with the presentation of novel images, create a pleasant meaning and word proportionality that is sometimes considered the style of the poet or author. Thus, the study of collocations in literary texts is an interesting subject that provides a basis for a better understanding of the literary works and the style of their authors. In the present study, this linguistic phenomenon has been studied in Saeb Tabrizi's sonnets, a prominent poet with Indian style. The main objectives of this descriptive-analytical research are to show the most frequent types of collocations in Saeb's sonnets and their comparisons with today's Persian language collocations. To achieve these goals, the Safavi classification has been used. The research is corpus-based, and the necessary corpus was extracted from 50 Saeb sonnets (from 1400 to 1450) with about 573 verses.

Findings indicate that although all kinds of collocations, except verb-verb, verb-adverb, and homonymy-homophony collocations, have been used in his sonnets, the meaning of associative collocations and their

---

*Corresponding Author: alinezhadmar@gmail.com

How to Cite: Arianpour, M. & Alinezhad, M. (2023). An Overview of Collocations in Saeb Tabrizi's Sonnets. *Literary Text Research*, 27(98), 205-234. doi: 10.22054/LTR.2021.49171.2926.

subtypes, such as hyponymy, is the most frequent. Results show that Saeb's collocation can be divided into three groups: 1: collocations that apply with the same form and meaning in today's Persian language 2: collocations that are used in our utterances today with little change in form but with the same meaning; and 3: obsolete collocations that are not used today.

Keywords: Collocations, Syntagmatic Collocation, Associative Collocation, Saeb's Sonnets.

1. Introduction

Collocations in literary texts, resulting from the poet and author's creativity in choosing proper words in the paradigmatic axis, along with the presentation of novel images, create a pleasant meaning and word proportionality that is sometimes considered the style of that poet or author. In this way, collocation has a decisive role in rhetoric. Since this phenomenon is the result of specific lexical selection and also one of the methods for expressing meaning, knowing the best ways to use it, especially in literary works, leads to the formation of different styles. Therefore, by studying the collocations in literary works, it is possible to achieve different styles of expression in the pragmatic use of language elements. Thus, the study of collocations in literary texts is an interesting subject that provides a basis for a better understanding of the literary works and the style of their authors. In the present study, this linguistic phenomenon has been studied in Saeb Tabrizi's sonnets, a prominent poet with Indian style.

Research Questions

In this research, we try to answer the following questions:

- 1- What are the most frequent types of collocations in Saeb's sonnets?
- 2- Has Saeb used collocations to create new meanings and images?
- 3- Are the collocations used in Saeb's poetry also used in the Persian language and contemporary poetry today?

2. Literature Review

Collocations have been reviewed in the Persian language for the first time by Mohammad bin Omar Radovyani. He talks about symmetry and proportionality in his book titled “Tarjuman al-Balagheh”. After that, many scholars studied it. In the contemporary era, Jalal al-Din Homayi presented a new definition for collocations while explaining the opinions of past rhetoricians. According to Sirus Shamisa, collocation is achieved when some words are parts of a whole, and for this reason, there is proportionality and analogy between them. Safavi reviewed the history of collocations and classified collocations in the Persian language into three groups: modular, lexical, and associative collocations. Non-Persian linguists have also studied lexical relations and collocations. Firth (1957) was the first person who proposed the term collocations in his semantic theory and assumed it to be a semantic phenomenon, not a grammatical one. Sinclair (1966) refers to two types of collocations: accidental and meaningful collocations. According to Halliday and Hasan, repetition and collocation are important tools for lexical cohesion. Lionese considers substitution and combination relations to be effective in collocations of words.

3. Methodology

The research was descriptive-analytical. The main goal was to show the most frequent types of collocations in Saeb's sonnets and their comparisons with today's Persian language collocations. In order to achieve these goals, the Safavi classification has been used as a theoretical framework. In his category, this phenomenon has been studied considering the syntactic, structural, phonetic, and semantic levels. The research is corpus-based, and the necessary corpus was extracted from 50 of Saeb's sonnets (from 1400 to 1450). which included about 573 verses. Extracted verses were placed in three categories: modular, lexical, and associative.

4. Conclusion

Studying the related corpus revealed that all types of associative, lexical, and modular collocations were found in Saeb's sonnets, with a ratio of 65.1%, 31%, and 3.9%, respectively. In lexical collocations, noun-noun collocation had the highest frequency with 40.69%, and noun-adjective collocation is in second place with 39.53%. In terms of associative collocation, the semantic association with 40.88% had the highest frequency, and the structural association had the lowest frequency was 1.1%. Based on the analysis, it was determined that in Saeb's poetry, according to the classification of collocations as a theoretical framework, all types of collocations have been used, except for "verb-verb", "adverb-verb" and "homophone-homograph" collocations. Also, it was found that in Saeb's sonnets, collocations can be classified into three groups based on their function: 1- collocations that are used with the same word and meaning even today in contemporary language and poetry. 2- collocative words that are used today with a slight change in wording but with the same meaning; 3- collocations in one of its words have been completely extinct and are not used in today's language and poetry. Based on the findings, it can be concluded that Saeb has used collocation to create new meanings in his poems. In Saeb's sonnets, some of the words are placed in two or more types of collocations at the same time and overlap with each other.

نگاهی بر انواع باهم آیی در غزلیات صائب تبریزی

دکتری تخصصی زبان‌شناسی، پژوهشکده دانشنامه‌نگاری، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، تهران، ایران

مهلا آرین پور

استادیار، پژوهشکده دانشنامه‌نگاری، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، تهران، ایران

مریم علی‌نژاد *

چکیده

«باهم آیی» در متون ادبی که حاصل خلاقیت شاعر و نویسنده در انتخاب و تلفیق واژگان در محور همنشینی زبان با ارائه تصاویر بدیع است، تناسب معنایی و لفظی دلپذیری را ایجاد می‌کند که گاهی مشخصه سبکی آن شاعر یا نویسنده به‌شمار می‌رود؛ از این رو، بررسی متون ادبی از منظر باهم آیی‌ها، زمینه را برای شناخت بیشتر آثار ادبی و سبک پدیدآورندگان آن‌ها فراهم می‌کند. در پژوهش حاضر، این پدیده زبانی در غزلیات صائب تبریزی که سبک هندی در شعر او به کمال رسیده، مورد مطالعه قرار گرفته است. اهداف اصلی این مطالعه، نشان دادن پربسامدترین نوع باهم آیی‌ها، انواع و همچنین کارکرد آن‌ها در خلق معانی و تصاویر بدیع در غزلیات صائب به روش توصیفی-تحلیلی است که به منظور نیل به این اهداف از تقسیم‌بندی‌ای که صفوی از باهم آیی‌ها در زبان فارسی ارائه داده، بهره گرفته شده است. این پژوهش، پیکره‌بنیاد بوده و پیکره مورد نیاز آن از ۵۰ غزل صائب (از غزل ۱۴۰۰ تا ۱۴۵۰) با حدود ۵۷۳ بیت، استخراج شده است. از این میان، ۲۷۸ بیت حاوی انواع باهم آیی‌ها بوده است. یافته‌های پژوهش حاکی از آن است که از انواع باهم آیی، بجز باهم آیی «فعل با فعل»، «قید با فعل» و «هم‌آوا-هم‌نویسه» در غزلیات صائب بهره گرفته شده است، اما باهم آیی تداعی معنایی و از میان انواع روابط مفهومی آن، رابطه شمول معنایی، بیشترین بسامد کاربرد را داشته است. همچنین در این بررسی مشخص شد که می‌توان انواع باهم آیی‌های غزلیات صائب را در سه گروه طبقه‌بندی کرد: ۱- باهم آیی‌هایی که با همان لفظ و معنا امروزه نیز در زبان و شعر معاصر به کار می‌روند. ۲- واژگان هم‌آیندی که با اندکی تغییر در لفظ، اما با همان بار معنایی در روزگار ما نیز کاربرد دارند. ۳- هم‌آیندهایی که یکی از واژگان آن، به کلی مهجور شده و در زبان و شعر امروز به کار نمی‌رود.

کلیدواژه‌ها: باهم آیی، باهم آیی همنشینی، باهم آیی تداعی، غزلیات صائب تبریزی.

مقدمه

در هر زبانی، واژه‌ها به ندرت به تنهایی به کار می‌روند. آن‌ها اغلب با دیگر واژه‌ها همراه می‌شوند؛ این رابطه میان واژگان، اتفاقی نیست و از قواعد معینی پیروی می‌کند؛ به این معنا که میان همه عناصر و اجزای جملات، روابط مفهومی وجود دارد و مجموعه آن‌ها یک کل منسجم را می‌سازند که از جمله آن‌ها، رابطه باهم‌آیی است. درحقیقت، باهم‌آیی واژگان در محور همنشینی زبان، یکی از شروط و ملزومات انسجام و معناداری زبان به‌شمار می‌رود. این پدیده، شامل همنشینی‌ها، ترکیبات و اصطلاحات، برآیند قواعد واژه‌سازی در یک گونه زبانی و شم زبانی گویشوران آن است.

باهم‌آیی، پدیده‌ای نسبی است و معیارهای متفاوتی می‌توانند در همنشینی واژگان با یکدیگر تعیین‌کننده باشند؛ به‌ویژه در زبان ادبی و در بافت شعری که عرصه‌ای است برای بروز خلاقیت، جلوه دیگری می‌یابد و این معیارها، متنوع و متعدد می‌شوند؛ به این معنا که شعرا و نویسندگان گاهی واژگانی را که از نظر ظاهری و در منطق زبان، رابطه مشترکی با یکدیگر ندارند؛ به گونه‌ای خلاقانه و تأثیرگذار در بافت شعری در کنار یکدیگر به کار می‌برند.

به این ترتیب باهم‌آیی نقش تعیین‌کننده‌ای در بلاغت به معنای سخن‌گفتن به مقتضای حال و مقام مخاطب دارد و با توجه به اینکه این پدیده حاصل‌گزینش واژگان و یکی از شیوه‌های بیان معنا بشمار می‌رود و سبک نیز چیزی جز شیوه‌گزینش عناصر زبانی نیست، چگونگی بهره‌گیری از باهم‌آیی به‌ویژه در آثار ادبی، موجب شکل‌گیری سبک‌های متفاوتی می‌شود؛ از این رو، با مطالعه باهم‌آیی‌ها در یک اثر ادبی یا آثار یک دوره ادبی، می‌توان به سبک‌های متفاوت بیانی در به‌کارگیری عناصر زبانی دست یافت. در پژوهش حاضر، ضمن بررسی فرآیند باهم‌آیی و انواع آن در غزلیات صائب، شاعر قرن یازدهم و نماینده سبک هندی، تلاش می‌شود به پرسش‌های زیر پاسخ داده شود:

- ۱- پرسامدترین نوع باهم‌آیی در غزلیات صائب کدام است؟
- ۲- انواع باهم‌آیی‌های به‌کار رفته در غزلیات صائب در خلق معانی و تصاویر بدیع چه نقشی ایفا می‌کنند؟
- ۳- آیا باهم‌آیی‌های به‌کار رفته در غزلیات صائب در زبان فارسی و شعر معاصر نیز به کار می‌روند؟

۱. پیشینه پژوهش

در بررسی پیشینه مبحث باهم آیی در زبان فارسی و علم بلاغت به موضوع «تناسب» و «مراعات نظیر» می‌رسیم که نخستین بار از سوی محمدبن عمر رادویانی (قرن ۵) مطرح شد. او در کتاب ترجمان‌البلاغه در تعریف تناسب می‌گوید: «چون گوینده جمع کند اندر سخن میان چیزهایی که نظایر یکدیگر باشند به معنی، چون ماه و آفتاب و دریا و کشتی و آنچه به این ماند، آن سخن را مراعات نظیر خوانند» (رادویانی، ۱۳۶۲: ۷۵). وی در این تعریف به وجود نوعی ارتباط و پیوند میان کلمات (از لحاظ زمانی، مکانی، مجاورت و...) تأکید می‌کند. رشیدالدین وطواط (قرن ۶) نیز در کتاب حدائق السحر فی دقایق الشعر، مراعات نظیر را نوعی تناسب دانسته است: «مراعات النظیر، این صنعت را نیز متناسب خوانند و این چنان بود که شاعر در بیت چیزهایی جمع کند کی از جنس یکدیگر باشند چون ماه و آفتاب و تیر و کمان و لب و چشم و...» (وطواط، ۱۳۶۲: ۳۴) و پس از آن نیز در آثاری چون المعجم فی معاییر اشعار العجم (قرن ۷) (شمس قیس رازی، ۱۳۷۳: ۳۳۱)، بدایع الافکار (قرن ۹) (واعظ کاشفی، ۱۳۶۹: ۱۴۸)، دره نجفی (ق ۱۳) (نجفقلی میرزا، ۱۳۶۲: ۲۱۴) و ابداع البدایع (قرن ۱۳) (شمس العلماء، ۱۳۷۷: ۱۷۴) نیز از این صنعت سخن به میان آمده است.

در دوران معاصر، جلال‌الدین همایی (۱۳۷۶) در تعریفی که از تناسب ارائه داده، ضمن تشریح و توضیح نظر بلاغیان گذشته، تناسب کلمات در معنی را یا از جهت همجنسی دانسته است، مانند «گل و لاله» یا از جهت مشابهت یا تضمین و ملازمت، مثل: «دهن و غنچه»، «حلقه و بی‌سر و پا» و «تیر و کمان». البته از نظر همایی شرط تناسب معنایی، آن است که شاعر میان چند کلمه حق انتخاب داشته باشد (همایی، ۱۳۷۶: ۲۵۷).

از نظر شمیسا (۱۳۷۰) در کتاب نگاهی تازه به بدیع، تناسب وقتی حاصل می‌شود که برخی از واژه‌های کلام، اجزایی از یک کل باشند و از این جهت میان آنها تناسب و ارتباط وجود داشته باشد (شمیسا، ۱۳۷۰: ۸۷).

فشارکی (۱۳۷۴) در کتاب بدیع، ضمن اشاره به این نکته که در صنعت تناسب، تشابه و ملازمت کلمات با یکدیگر جنبه عرفی و عام دارد و نه لزوماً عقلی، تناسب معنایی میان

کلمات در صنعت مراعات نظیر را تناسب به سبب همجنسی یا تشابه و یا ملازمت دانسته است (فشارکی، ۱۳۷۴: ۱۴۳).

راستگو (۱۳۸۲) در کتاب هنر سخن‌آرایی (فن بدیع)، واژه همخوانی را به عنوان معادل واژه تناسب برگزیده و پس از ذکر مقدمه‌ای درباره آن، انواع آن شامل همخوانی آوایی، همخوانی سیمایی، همخوانی معنایی را برشمرده و به مراعات نظیر در زیرمجموعه همخوانی معنایی پرداخته است (راستگو، ۱۳۸۲: ۲۴۳-۲۶۴).

وحیدیان کامیار (۱۳۷۹) در کتاب بدیع از دیدگاه زیبایی‌شناسی، پس از توضیحی مختصر درباره اصل تناسب میان پدیده‌های هستی و جنبه‌های جمال‌شناسانه آن به ترفندهای بدیعی مانند مراعات نظیر، تضاد، مقابله و... که از ویژگی تناسب برخوردارند، پرداخته است. از نظر او مراعات نظیر آوردن واژه‌هایی است در سخن که از نظر معنی تناسب داشته و یادآور هم باشند؛ این تناسب می‌تواند از نظر همجنس بودن باشد یا از نظر مجاورت (وحیدیان کامیار، ۱۳۷۹: ۶۳-۶۴).

مجتبی (۱۳۸۰) مؤلف کتاب بدیع نو، پس از برشمردن روش‌های گوناگون ایجاد تناسب به مراعات نظیر به عنوان یکی انواع تناسب‌ها پرداخته است. از نظر وی، مراعات نظیر به معنای نگهداشت تناسب‌ها و مشابهت‌هاست و در اصطلاح آوردن کلماتی است که از جهت معنی یا جهات دیگر با هم همخوان و هماهنگ باشند و نوعی رابطه زبانی یا معنایی میان آن‌ها وجود داشته باشد (مجتبی، ۱۳۸۰: ۱۰۳).

از جمله مقالاتی که در آن‌ها مبحث باهم‌آیی و تناسب مطرح و بررسی شده است، می‌توان به مقاله «جادوی مجاورت» شفیعی کدکنی (۱۳۷۷) اشاره کرد که در آن تناسب و باهم‌آیی واژگانی و آوایی را به عنوان یکی از مهم‌ترین عوامل تعیین‌کننده در تأثیرات زبانی و شیوه‌های بلاغی معرفی و سپس نمونه‌هایی از آن را در شعر مولانا بررسی کرده است (شفیعی کدکنی، ۱۳۷۷: ۱۶-۲۵).

افراشی (۱۳۷۸) در مقاله «نگاهی به مسئله باهم‌آیی واژگان» به معرفی مفهوم باهم‌آیی و طبقه‌بندی آن پرداخته است. وی با فرض اینکه باهم‌آیی نوعی مجاورت واژه‌هایی است که برحسب مفهوم خود روی محور همنشینی تحقق می‌یابند، باهم‌آیی را در گام نخست به دو گروه باهم‌آیی درون‌زبانی و باهم‌آیی برون‌زبانی طبقه‌بندی کرد. همچنین با

بهره‌گیری از آرای یا کوبسن^۱ دربارهٔ قطب‌های استعاری و مجازی زبان، مدعی شده است که باهم‌آیی هم‌نشین در قطب مجازی عمل می‌کند و باهم‌آیی متداعی در قطب استعاری روی می‌دهد (افراشی، ۱۳۷۸: ۷۴-۸۰).

«پژوهشی دربارهٔ باهم‌آیی واژگانی در زبان فارسی» عنوان مقاله‌ای است که صفوی (۱۳۸۲) در آن ضمن مرور پیشینهٔ باهم‌آیی در زبان‌شناسی ساخت‌گرا باهم‌آیی واژگانی در زبان فارسی را در سه گروه باهم‌آیی حوزه‌ای، باهم‌آیی واژگانی و باهم‌آیی هم‌نشینی مورد بحث و بررسی قرار داده است (صفوی، ۱۳۸۲: ۲-۱۳).

فزون بر این‌ها، برخی از مقالات نیز باهم‌آیی‌ها را در سبک شعری خاص و یا آثار ادبی مورد بررسی قرار داده‌اند که از جملهٔ آن‌ها می‌توان به مواردی که در ادامه ارائه شده است، اشاره کرد.

ابراهیمی و پهلوان‌نژاد (۱۳۹۲) در مقاله‌ای با عنوان «بررسی زبان‌شناختی باهم‌آیی‌های واژگانی در خمسهٔ نظامی» در راستای شناخت زبان شعر نظامی، انواع باهم‌آیی‌ها را در سه گروه باهم‌آیی‌های مفهومی، باهم‌آیی‌های حاصل از ترکیب اسم و صفت و باهم‌آیی‌های تلمیحی در خمسه مورد بحث و بررسی قرار داده‌اند (ابراهیمی و پهلوان‌نژاد، ۱۳۹۲: ۳۸-۴۸).

اسکویی (۱۳۹۳) نویسندهٔ مقالهٔ «فرآیند باهم‌آیی در شعر سبک آذربایجانی» بر این عقیده است که شعر فارسی از نظر رعایت تناسب و هارمونی در ابعاد مختلف سخن همواره ممتاز بوده و این ویژگی در سبک آذربایجانی به یکی از پربسامدترین مختصات سبکی شعر تبدیل شده و بر تقویت معانی و ارتباط اجزای کلام در اشعار این دوره افزوده است؛ از این رو، کوشیده است باهم‌آیی‌های متنوع و پربسامد را در شعر سبک آذربایجانی جست‌وجو و معرفی کند (اسکویی، ۱۳۹۳: ۱۳۶-۱۴۷).

تفرجی یگانه و نیک‌سرشت (۱۳۹۸) در مقالهٔ «بررسی زبان‌شناختی و بلاغی انواع باهم‌آیی در شاهنامه فردوسی» با این اعتقاد که باهم‌آیی در زبان ادبی حاصل تداعی ذهن و ابداع ارتباطات هنری و زبانی میان اجزای کلام است، ضمن اذعان به برتری شعر فارسی در رعایت تناسب و هارمونی به منظور آشکار کردن ارزش‌های بلاغی و زبانی شاهنامه،

---

1. Jakobson, R.

براساس دیدگاه صفوی، انواع باهم‌آیی‌ها را در شاهنامه بررسی کرده‌اند (تفرجی یگانه و نیک‌سرشت، ۱۳۹۸: ۱۱۱-۱۲۴)

زبان‌شناسان غیرفارسی زبان نیز در مطالعه روابط واژگانی در حوزه معنی‌شناسی، غالباً آن‌ها را از لحاظ روابط جانشینی مورد بررسی قرار داده‌اند، اما در رویکردی متفاوت در اواخر قرن بیستم، جمعی از زبان‌شناسان انگلیسی برای نخستین بار بر جنبه‌های همنشینی واژگان تأکید کردند

فرث^۱ (۱۹۵۷) نخستین کسی بود که اصطلاح باهم‌آیی را در نظریه معنایی خود مطرح و آن را پدیده‌ای معنابنیاد فرض کرد، نه دستوری. او این اصطلاح را برای مشخص کردن توالی‌ها، براساس رابطه معنایی-اصطلاحی و بسامد وقوع آن‌ها در زبان به کار برد (پالمر^۲، ۱۳۷۴: ۱۷۰) از نظر او مفهوم باهم‌آیی این است که معنی هر واژه به کمک معنی واژه‌هایی که معمولاً با آن همراه می‌شوند، مشخص می‌شود (Beaugrande, 1991: 212) فرث، به دو دسته باهم‌آیی عادی و باهم‌آیی شخصی اشاره می‌کند که نوع شخصی یا غیرمتعارف آن اغلب تبیین‌کننده تأثیرات ادبی و سبک‌شناسی ادبی هستند (Firth, 1957: 196-198)

سینکلر^۳ (۱۹۶۶) به دو نوع باهم‌آیی؛ یعنی باهم‌آیی تصادفی و باهم‌آیی بامعنی اشاره می‌کند. از نظر او باهم‌آیی تصادفی در مقابل باهم‌آیی بامعنی، ماهیتی اتفاقی دارد. تمایز بین این دو نوع را می‌توان براساس بسامد تکرار باهم‌آیندهای یک عنصر بررسی کرد. هر چه میزان وقوع یک واحد بیشتر باشد، تصویر شفاف‌تری به دست می‌دهد و وقوع دوباره باهم‌آیند تصادفی، غیرمحتمل به نظر می‌رسد (مدرس خیابانی، ۱۳۸۶: ۳۱).

لیچ^۴ (۱۹۷۴) در بررسی انواع معنی به معنی حاصل از باهم‌آیی اشاره می‌کند. به نظر او، یک واژه ممکن است معنی خود را در ارتباط با واژه‌هایی که با آن هم‌نشین می‌شوند به دست آورد (Leech, 1974: 20).

-
1. Firth, J. R.
  2. Palmer, F.
  3. Sinclair, J.
  4. Leech, G.

از نظر هلیدی و حسن^۱ (۱۹۷۶)، تکرار و باهم آیی ابزار انسجام واژگانی به شمار می‌روند. تکرار می‌تواند به صورت خود واژه، هم‌معنای واژه، واژه شامل آن یا یک واژه عام نشان داده شود، اما باهم آیی به واسطه هم‌وقوعی مکرر واژه‌ها مشخص می‌شود (Halliday and Hasan, 1976: 284-287). آن‌ها میزان باهم آیی واحدهای واژگانی را حاصل دو نوع رابطه، یکی با نظام زبان و دیگری با متن ذکر می‌کنند. واحدهای واژگانی متعلق به نظام زبان هستند. به این صورت درجاتی از نزدیکی و مجاورت در نظام واژگانی هر زبانی موجود است که یکی از نتایج آن، تمایل واژه‌هایی معین به باهم آیی است. عامل دیگر در باهم آیی واژه‌ها، بسامد همنشینی آن‌هاست. واژه‌ای که در باهم آیی با واژه دیگر گرایش بیشتری نشان ندهد، انسجام کمی پدید می‌آورد (همان)

لاینزا^۲ (۱۹۷۷) درباره مسئله هم‌آیندی واژه‌ها، روابط جانشینی و ترکیبی را مؤثر می‌داند. روابط جانشینی میان اعضای یک مقوله دستوری واحد که می‌توانند جانشین هم شوند، وجود دارد. در عوض، وجود روابط ترکیبی میان واژه‌هایی با مقوله دستوری متفاوت میسر است. از نظر او، پیش‌بینی این روابط تنها براساس مشخصه معنایی امکان‌پذیر نیست (Lyons, 1977: 60-63).

هاوسمن^۳ (۱۹۸۴) باهم آیی را «توالی‌های واژگانی دوتایی» می‌داند که یکی از واژه‌ها به نام پایه، معنی مستقلی دارد و واژه دیگر هم‌آیند است که معنی خود را از همنشینی با پایه به دست می‌آورد. او انواع باهم آیی را براساس مقوله نحوی عناصر سازنده آن‌ها طبقه‌بندی می‌کند. به عقیده وی، ویژگی نحوی به تنهایی قدرت جداسازی باهم آیی‌ها، توالی‌های آزاد و اصطلاح‌ها را ندارد و باید معیاری معنایی برای این تفکیک به کار رود (Heid, 1994: 132-133).

کروز^۴ (۱۹۸۶) باهم آیی را توالی واحدهای واژگانی که اغلب در کنار یکدیگر به کار می‌روند، به شمار می‌آورد. به عقیده او، مفهوم باهم آیی‌ها کاملاً شفاف است؛ زیرا هر یک از عناصر سازنده، یک واحد معنی‌دار است. باهم آیی‌ها نوعی انسجام معنایی دارند و عناصر

---

1. Halliday, M. A. & Hasan, R.
2. Lyons, J.
3. Hausmann, F. J.
4. Cruse, D. A.

سازنده آن‌ها، انتخاب‌کنندگان دوسویه‌اند؛ به این مفهوم که انتخاب هر واحد، اغلب وابسته به انتخاب واحد دیگر است (Cruse, 1986: 41).

میننگ و شوتز (۱۹۹۹)^۱ معتقدند تعریف دقیق و مشخصی از باهم‌آیی وجود ندارد. از نظر آن‌ها باهم‌آیی، عبارتی شامل دو یا چند واژه است که به شکل قراردادی برای بیان چیزی به کار می‌رود. یکی از ویژگی‌های باهم‌آیی این است که فقط گویشوران بومی از ویژگی‌های ظریف آن آگاه هستند. ترکیب‌پذیری محدود نیز یکی از ویژگی‌های آن‌هاست؛ زیرا معنی کلی آن‌ها چیزی بیش از معنی عناصر سازنده آن‌هاست (Manning, and Schütze, 1999: 153).

هوی^۲ (۲۰۰۵) معتقد است نقش باهم‌آیی در نظریه واژگان این است که جمله‌ها به کمک باهم‌آیی‌هایی متفاوت به وجود می‌آیند. به نظر او، ممکن است جمله‌ای دستوری باشد، اما به دلیل انتخاب نادرست باهم‌آیی‌ها غیرطبیعی به نظر برسد. شکل‌گیری باهم‌آیی‌ها تحت تأثیر فرآیندی به نام «پیش‌بینی واژگان» مطرح می‌شود. در این فرآیند یک واژه، وقوع واژه دیگر را پیش‌بینی می‌کند. هر واژه از بُعد ذهنی برای یک نوع باهم‌آیی پیش‌بینی می‌شود. زمانی که یک واژه از طریق گفتار یا نوشتار فراگرفته می‌شود در کنار آن بافت زبانی و بافت غیرزبانی نیز فراگرفته خواهد شد. با کاربرد هر واژه، واژه یا واژه‌های دیگر مورد استفاده قرار می‌گیرند و دوباره این واژه‌ها می‌توانند شرایط را برای حضور واژه یا واژه‌های دیگر فراهم کنند. هوی این حالت را «لانه‌گزینی» می‌نامد (Hoey, 2005: 8).

۲. مبانی نظری پژوهش

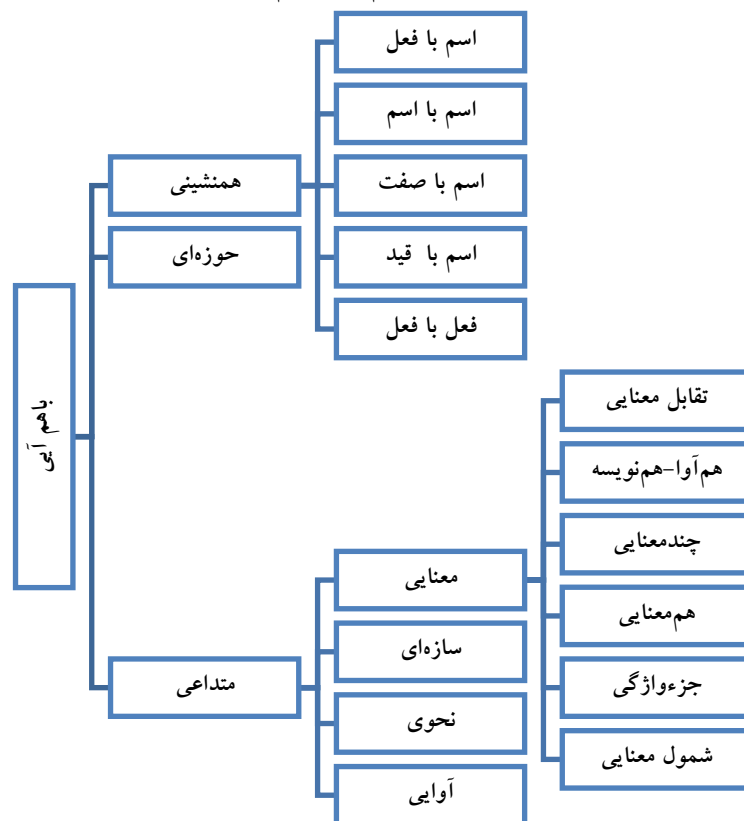
یکی از مهم‌ترین ابعاد بررسی هر زبان، بررسی هم‌نشینی واژگان آن است که نقش عمده‌ای در شکل‌دهی به نظام واژگانی و نحو زبان ایفا می‌کنند؛ از این رو، پدیده باهم‌آیی همواره مورد توجه و مطالعه زبان‌شناسان بوده و تلاش‌های بسیاری برای تعریف، توصیف و دسته‌بندی انواع آن صورت گرفته است. در این مقاله از میان طبقه‌بندی‌های ارائه شده، دسته‌بندی‌ای که صفوی از این پدیده زبانی ارائه داده، مورد استفاده قرار گرفته است

1. Manning, C. & Schütze, H.

2. Hoey, M.

(صفوی، ۱۳۸۲: ۲-۱۲). در این دسته‌بندی برخلاف پژوهش‌های پیش از آن که بیشتر از منظر نقش‌گرایی به پدیده باهم‌آیی نگریسته شده، علاوه بر در نظر گرفتن سطوح نحوی و سازه‌ای، سطوح آوایی و معنایی این پدیده نیز بررسی شده است.

نمودار ۱. تقسیم‌بندی باهم‌آیی

۳. یافته‌ها

در این پژوهش بر مبنای داده‌های حاصل از پیکره پژوهش، انواع باهم‌آیی‌ها با ذکر ابیات استخراج شدند. همچنین بیان این موضوع لازم است که در ارجاع ابیات شاهد، عدد نخست از سمت چپ، شماره صفحه دیوان و عدد دوم، شماره بیت است.

۳-۱. باهم‌آیی حوزه‌ای

در این نوع از باهم‌آیی، آنچه موجب همنشینی واژه‌ها با یکدیگر می‌شود، حوزه معنایی مشترکی است که به آن تعلق دارند؛ به عبارتی دیگر، حضور یک واژه از حوزه یا مجموعه‌ای خاص مانند داستان‌های دینی و ملی، اجرام سماوی، عناصر زراعت و کشاورزی، حیوانات، گیاهان و... موجب تداعی مجموعه‌ای از واژگان در محور هم‌نشینی می‌شود.

- واژگان «کشتی نوح»، «بحر» و «طوفان» به حوزه داستان‌های دینی تعلق دارند.

کشتی نوح درین بحر بود کام نهنگ جان کسی برد که در دامن طوفان آویخت
(صائب تبریزی، ۱۳۷۱: ۸/ ۱۴۱۰)

- واژگان «انار»، «به» و «سیب» که در حوزه میوه‌ها جای می‌گیرند.

می‌کند بس دل پرابله را شق چو انار چون به، این گرد کز آن سبب زرخدان برخاست
(همان: ۱۴۱۸/۲)

- باهم‌آیی واژگان «بالین»، «بستر»، «بالش» و «خواب»، از نوع باهم‌آیی حوزه‌ای است.

داغ بالین من و درد بود بستر من چون کنم خواب به این بالش و بستر که مراست؟
(همان: ۱۴۲۶/۵)

۳-۲. باهم‌آیی همنشینی

از نظر صفوی، وقوع واژه‌هایی با ویژگی‌های بنیادین مشترک روی محور همنشینی به نوعی باهم‌آیی منجر می‌شود که «باهم‌آیی همنشینی» نامیده می‌شود. به عقیده وی، در این گونه از باهم‌آیی، فعلی یا صفتی روی محور همنشینی در کنار اسمی ظاهر می‌شود که برای اهل زبان از پیش تعیین شده است (صفوی، ۱۳۸۳: ۱۹۷). کنار هم قرار گرفتن واژگان روی محور همنشینی به دلیل دارا بودن ویژگی مشترک و روابط مفهومی‌ای که میان آن‌ها وجود

دارد، موجب شکل گیری باهم آیی واژگانی می شود. صفوی این نوع از باهم آیی را در پنج گروه طبقه بندی می کنند:

۳-۲-۱. باهم آیی اسم با فعل

در این نوع باهم آیی، فعل از مؤلفه معنایی خاصی برخوردار است که از طریق اسم هم آیند آن منتقل می شود. در بررسی های انجام شده روی ۵۷۳ بیت از غزلیات صائب، ۱۷ مورد از باهم آیی اسم با فعل دیده شده است.

- «موی» و بر اندام برخاستن

زان خط سبز کز آن چهره گلرنگ دمید   موی از سبزه بر اندام گلستان برخاست
(صائب تبریزی، ۱۳۷۱: ۵/۱۴۱۸)

این عبارت فعلی معادل «مو بر تن سیخ شدن» است که امروزه نیز به کار می رود.

- «شور» و در دل افکندن

شور در دل فکند لعل خموشی که تراست   خواب را تلخ کند چشمه نوشی که تراست
(همان: ۱/۱۴۲۳)

- «حلقه» و در گوش کشیدن

حلقه در گوش فلک می کشم از ناله و آه   کیست تا تیغ شود پیش سپاهی که مراست
(همان: ۹/۱۴۳۲)

- «سر» و به گریبان کشیدن

چه کنم صائب اگر سر به گریبان نکشم   غیربال و پر خود نیست پناهی که مراست
(همان: ۱۰/۱۴۳۲)

- «کار» و گره افتادن

کار دنیای تو گر در گره افتد، خوش باش   چه بجز زهر فنا در گره عقرب هاست؟

(همان: ۱۴۳۷/۸)

۳-۲-۲. باهم آیی اسم با صفت

گاهی از ترکیب اسم با صفتی که معمولاً برای آن به کار می رود برای خلق باهم آیی استفاده می شود. در این نوع باهم آیی، صفتی نسبت به یک اسم نشان دار می شود و هم نشینی خود را بر آن اسم تحمیل می کند. در پیکره مورد مطالعه، ۳۴ مورد از این نوع باهم آیی یافت شده است.

هر که را دیدیم حیران قد رعنای اوست   بر علم دارد نظر دایم سپاه از شش جهت

(همان: ۱۴۰۵ / ۵)

چه گل چند زرخسار تو چشم اشکبار من؟   که می داند عرق را شبنم بیگانه گلزارت

(همان: ۱۴۰۷/۷)

فرح آباد من آنجاست که جانان آنجاست   اشرف آنجاست که آن سرو خرامان آنجاست

(همان: ۱۴۱۵ / ۱)

پیچش مو دهد از آتش سوزنده خبر   سوز مکتوب من از بال کیوتر پیداست

(همان: ۱۴۱۹/۵)

نیست در عالم ایجاد بجز تیغ زبان   بیگناهی که سزاوار به حبس ابد است

(همان: ۱۴۴۴ / ۸)

۳-۲-۳. باهم آیی اسم با اسم

در این گونه از باهم آیی، آمدن یک اسم روی محور همنشینی، آمدن اسم دیگری را در کنار خود می‌طلبد.

حلقه زنار شد طوق گلوی قمریان   سرو تا از قامتش، سرمشق رعنایی گرفت

(همان: ۱۴۰۱/۳)

می‌رساند به لب چاه زرخدان خود را   هر که در دامن آن زلف پریشان آویخت

(همان: ۱۴۱۰/۵)

دل چوبی عشق شود هیچ کم از زندان نیست   چاه، مصرست اگر یوسف کنعان آنجاست

(همان: ۱۴۱۵/۸)

تا من از گرمروی بادیه‌پیما گشتم   از ره کعبه روان خار مگیلان برخاست

(همان: ۱۴۱۸/۱۲)

درمندی است پر و بال اثر افغان را   ناخن ناله نی سینه‌خراش از بندست

(همان: ۱۴۴۶/۴)

۳-۳. باهم آیی متداعی

«تداعی در لغت، یکدیگر را خواندن است و در روان‌شناسی، رابطه میان یک پدیده با اندیشه‌های مربوط به آن را تداعی می‌گویند» (داد، ۱۳۸۷: ۱۲۳). واژه‌ها نیز همواره می‌توانند هر آنچه را به گونه‌ای با آن‌ها مرتبط هستند به ذهن متبادر کنند. باهم آیی واژه‌ها برحسب ویژگی‌ای که آن‌ها را در یک حوزه معنایی قرار می‌دهد، «باهم آیی متداعی» نامیده می‌شود (صفوی، ۱۳۸۳: ۱۹۸). این نوع باهم آیی در دو دسته «تداعی آوایی» و «تداعی معنایی» قابل بررسی هستند.

۳-۳-۱. تداعی آوایی

گاهی بین یک واحد واژگانی با واژگان دیگر به سبب تشابه در سطح هجا و واج باهم آیی اتفاق می‌افتد که «تداعی آوایی» نامیده می‌شود.

- «مهتاب» و «آفتاب»

حسن، عالم‌سوز گردید از نگاه گرم من   چهره مهتاب، رنگ آفتاب از من گرفت
(صائب تبریزی، ۱۳۷۱: ۳/۱۴۰۰)

- «کمین» و «کمان» / «کمان» و «نشان»

در کمین این فلک سخت کمانی که تراست   عاقبت گرد برآرد ز نشانی که تراست
(همان: ۱/۱۴۲۴)

- «شراب» و «کباب»

دارد از کوی خرابات مرا مستغنی   از دل و دیده شرابی و کبابی که مراست
(همان: ۲/۱۴۲۷)

- «نهان» و «جهان»

در دل ماست نهان یار و جهان روشن ازوست   ماه جای دگر و جای دگر مهتاب است
(همان: ۶/۱۴۳۹)

- «رَم» و «رام»

نیست ممکن که شود رام به مجنون صائب   رم ز خود کرده غزالی که طلبکار خودست
(همان: ۱۵/۱۴۴۷)

۳-۳-۲. تداعی سازه‌ای

سازه‌ها و تکواژهای تشکیل دهنده یک واحد واژگانی نیز می‌توانند به باهم آبی متداعی گروهی از واحدهای واژگانی بیانجامد (صفوی، ۱۳۸۲: ۱۱).

- «بی‌رحمی» و «بی‌پروایی»

جنگ و بدخوبی و بی‌رحمی و بی‌پروایی همه هستند به‌جا، صلح و صفای تو کجاست؟

(صائب تبریزی، ۱۳۷۱: ۱۴۱۴/۴)

۳-۳-۳. تداعی نحوی

باهم آبی متداعی در محدودهٔ اعضای یک مقولهٔ نحوی صورت می‌پذیرد؛ برای نمونه، واحد «از» ممکن است به تداعی واحدهای دیگر طبقه‌بندی حروف اضافه نظیر «به»، «با»، «در» و... بیانجامد (صفوی، ۱۳۸۲: ۱۲)؛ به این معنی که گاهی وجود یک مقولهٔ نحوی در بخشی از یک جمله یا در یک مصراع از بیت، ممکن است تداعی‌کنندهٔ همان ساختار نحوی در بخش دیگر جمله یا مصراع دوم آن بیت باشد.

شور در دل فکند لعل خموشی که تراست   خواب را تلخ کند چشمه نوشی که تراست

(صائب تبریزی، ۱۳۷۱: ۱۴۲۳/۱)

دانه اشک بود توشه راهی که تراست   دل آسوده بود قافله‌گاهی که تراست

(همان: ۱۴۳۲/۱)

اشک در دیده‌شرایی است که در جام‌جم است   داغ بر سینه‌چراغی است که در محراب است

(همان: ۱۴۳۸/۶)

همانگونه که در این ابیات ملاحظه می‌شود، حرف ربط «که» در مصراع نخست، مقوله‌ای نحوی ایجاد کرده است که در مصراع بعدی نیز همان مقولهٔ نحوی تداعی می‌شود.

۳-۳-۴. تداعی معنایی

گاهی ممکن است واحدهای واژگانی برحسب انواع روابط مفهومی همچون شمول معنایی، چندمعنایی، هم‌معنایی، جزء‌واژگی، تقابل و تباین، تداعی‌گر واحدهای دیگر شوند.

۳-۳-۴-۱. شمول معنایی

منظور از شمول معنایی، نوعی رابطه مفهومی است که در آن، مفهومی بتواند یک یا چند مفهوم دیگر را شامل شود؛ به این ترتیب مفهومی که یک یا چند مفهوم دیگر را دربرمی‌گیرد، واژه «شامل» و مفهوم یا مفاهیمی که برحسب یک ویژگی در یک حوزه معنایی قرار می‌گیرند، واژه‌های «زیرشمول» نامیده می‌شوند. در این پژوهش، کاربرد واژه‌هایی از یک مجموعه که با هم تناسب دارند و در فنون و صناعات ادبی، تناسب یا مراعات نظیر نامیده می‌شوند نیز در این نوع باهم‌آیی آمده‌اند.

- «چرخ»، «خورشید» و «ماه»

هر که گردد بی‌سروپا در خم چوگان چرخ   نور از خورشید می‌گیرد، چو ماه از ششش

(همان: ۱۴۰۵/۶)

- «باده»، «جام می» و «مستان»

اگر از باده گلگون چنین سرشار خواهی شد   ز دست یکدگر چون جام می مستان

(همان: ۱۴۰۶/۴)

- «گهر»، «لعل»، «یاقوت» و «تاج»

پیش روشن‌گهران، آبله پرخونی است   لعل و یاقوت که از تاج فریدون پیداست

(همان: ۱۴۲۲/۹)

- «چشم»، «سرمه» و «بینایی»

لاله روشنگر چشم و دل سودایی ماست دیدن سوختگان، سرمه بینایی ماست
(همان: ۱/ ۱۴۳۵)

- «میوه»، «تخم»، «گل»، «دانه» و «مزرع»

میوه و تخم و گل عالم امکان پوچ است سریه سر دانه این مزرع ویران پوچ است
(همان: ۱/ ۱۴۴۲)

۳-۳-۴-۲. جزء واژگی

جزء واژگی، یکی از انواع روابط مفهومی میان اقلام واژگانی است که رابطه کل به جزء را میان دو مفهوم می نمایاند. این رابطه نیز همچون شمول معنایی نوعی رابطه سلسله مراتبی است که میان اجزاء و کل تشکیل دهنده اجزاء برقرار می شود (صفوی، ۱۳۸۳: ۱۰۳).

- نسبت میان «مژگان» و «چشم»

چو مژگان سینه ام چاک است از رشک نگاه تو که در هر گردش گردد به گرد چشم بیمار
(صائب تبریزی، ۱۳۷۱: ۱۰/ ۱۴۰۷)

- نسبت میان «نی» و «نیستان»

همدمی سیر مقامات نفرمود او را نی ما تا به چه طالع ز نیستان برخاست
(همان: ۸/ ۱۴۱۷)

- نسبت میان «شرر» و «آتش»

پیش دریای پر آتش، چه نماید شرری؟ لاله افکنده سر از خاک شهیدان برخاست
(همان: ۷/ ۱۴۱۸)

- نسبت میان «کلف» (لکه‌های روی ماه) و «ماه»

دیده پاک کلف می‌برد از چهره ماه   رخ چون ماه مگردان ز نگاهی که مراست
(همان: ۱۴۳۲ / ۷)

- نسبت میان «زهر» و «عقرب»

کار دنیای تو گر در گره افتد خوش باش   چه بجز زهر فنا در گره عقربهاست؟
(همان: ۱۴۳۷ / ۸)

۳-۳-۳-۳. هم‌معنایی

منظور از صورت‌های هم‌معنا، دو یا چند صورت هستند که رابطه بسیار نزدیکی باهم دارند، به گونه‌ای که می‌توان آن‌ها را در جملات، به جای یکدیگر به کار برد بدون اینکه در معنای زنجیره گفتار تغییری به وجود آید. البته لازم به ذکر است که هم‌معنایی، مفهومی نسبی است و هم‌معنایی مطلق وجود ندارد.

معنی نازک به آسانی نمی‌آید به دست   موی گردید آن میان، تا پیچ و تاب از من گرفت
(همان: ۱۴۰۰ / ۱۱)

محضر قتلش به مهر بال و پر آماده شد   هر که چون طاووس دنبال خود آرایی گرفت
(همان: ۱۴۰۱ / ۱۱)

در چنین وقتی که ما از خویش بیرون رفته‌ایم   گر در آبی از در صلح و صفا، وقت است، وقت
(همان: ۱۴۰۴ / ۵)

ازان بی‌پرده چون صائب نصیحت می‌کنم انشا   که می‌ترسم به مکر و حیله و دستان رایندت
(همان: ۱۴۰۶ / ۵)

آسیا گرچه برآورد ز بنیادش گرد   هوس نشو و نما در گره دانه بجاست
(همان: ۱۴۱۲ / ۴)

۳-۳-۴-۴. چندمعنایی

چندمعنایی زمانی مطرح می شود که یک واحد زبانی از چند معنی برخوردار باشد. از نظر پالمر واژه‌ای چندمعناست که فی نفسه دارای چند معنی باشد (پالمر، ۱۳۷۴: ۱۱۵). چندمعنایی را می توان در سطوح مختلفی چون تکواژ، واژه، گروه و جمله مورد بررسی قرار داد، هرچند در سنت، چندمعنایی تنها در سطح واژه اهمیت یافته و تحلیل آن نیز به همین سطح محدود شده است (صفوی، ۱۳۸۳: ۱۱۱). در این پژوهش نیز چندمعنایی در سطح واژه مورد بررسی قرار گرفته است.

- «آب»، در دو معنی «مایعی آشامیدنی» و «آبرو»

نقطه سودای من شد مرکز پرگار چرخ این کهن دولاب بی پرگار، آب از من گرفت
(صائب تبریزی، ۱۳۷۱: ۲/۱۴۰۰)

- «تاب»، در دو معنی «تابش» و «صبر و تحمل»

کیست گردون تا تواند کرد چنبر دست من؟ بارها سرینجه خورشید، تاب از من گرفت
(همان: ۸/۱۴۰۰)

- «مهر»، در دو معنی «خورشید» و «محبت»

هر دلی مظهر انوار تجلی نشود پیش مهر آنکه کند سینه سپر، مهتاب است
(همان: ۵/۱۴۳۹)

۳-۳-۴-۵. تقابل معنایی

تقابل معنایی، رابطه‌ای است که بین مفهوم دو صورت زبانی که به نوعی در تقابل با یکدیگر هستند، وجود دارد. در بیشتر فرهنگ‌های لغت، انواع تقابل‌های معنایی با عنوان واژه‌های متضاد مشخص شده‌اند، اما تضاد صرفاً گونه‌ای از تقابل محسوب می شود. تقابل معنایی تحت عناوین مختلفی چون تقابل مدرج، تقابل مکمل، تقابل دوسویه، تقابل جهتی، تقابل واژگانی و تقابل ضمنی طبقه‌بندی می شود (صفوی، ۱۳۸۳: ۱۱۷-۱۲۰).

- تقابل ضمنی میان «آب» و «آتش»

آن که می‌زد از نصیحت آب بر آتش کاش اول پرده از رخسار او برمی‌گرفت
(صائب تبریزی، ۱۳۷۱: ۴/۱۴۰۲)

- تقابل واژگانی میان «آشنا» و «ناآشنا»

گر حقوق آشنایی را رعایت می‌کنی عمر چندان نیست ای ناآشنا، وقت است
(همان: ۷/۱۴۰۴)

- تضاد میان «سیاه» و «سفید»

دل سیاه است اگر گشت بناگوش پا اگر نیست بجا، لغزش مستانه بجاست
(همان: ۲/۱۴۱۲)

- تقابل جهتی میان «رفتن» و «آمدن»

رفتن از عالم پرشور به از آمدن است غنچه دلتنگ به باغ آمد و خندان
(همان: ۱۰/۱۴۱۸)

- تقابل دوسویه میان «میزبان» و «مهمان»

میزبان، سفره دعوی نکند بیهده باز شکوه و شکر ز پیشانی مهمان پیداست
(همان: ۱۷/۱۴۲۱)

در بررسی باهم‌آیی‌های غزلیات صائب، باهم‌آیی متداعی، واژگانی و حوزه‌ای به ترتیب با نسبت ۶۵/۱ درصد، ۳۱ درصد و ۳/۹ درصد یافت شده است. در باهم‌آیی‌های واژگانی، باهم‌آیی اسم با اسم با ۴۰/۶۹ درصد بیشترین فراوانی را به خود اختصاص داده و باهم‌آیی اسم با صفت، با ۳۹/۵۳ درصد در جایگاه دوم قرار دارد. در باهم‌آیی‌های متداعی نیز تداعی معنایی با ۴۰/۸۸ درصد، بیشترین فراوانی، و تداعی سازه‌ای با ۱/۱ درصد کمترین فراوانی را داشته‌اند.

در جدول (۱) درصد فراوانی هریک از انواع باهم آیی ها به تفصیل ذکر شده‌اند.

جدول ۱. انواع و تعداد باهم آیی ها

انواع باهم آیی	تعداد	درصد
باهم آیی حوزه‌ای ۳/۹ درصد	۱۱	۳/۹
باهم آیی واژگانی ۳۱ درصد	اسم با اسم	۴۰/۶۹
	اسم با صفت	۳۹/۵۳
	اسم با فعل	۱۹/۷۸
	قید با فعل	-
	فعل با فعل	-
باهم آیی متداعی ۶۵/۱ درصد	تداعی سازه‌ای	۱/۱
	تداعی معنایی	۷۴
	هم آوا هم نویسه	-
	شمول معنایی	۳۵/۲
	جزء واژگی	۲۳
	هم معنایی	۱۰/۸
	چند معنایی	۶/۷
	تقابل معنایی	۱۶/۳
	تداعی آوایی	۲۱
	تداعی نحوی	۳

بحث و نتیجه گیری

یکی از مهم ترین ویژگی های زبانی شاعران در اشعارشان، چگونگی بهره گیری آنان از باهم آیی هاست. چنانکه صائب نیز در غزلیاتش تمام آموخته ها و توانایی های زبانی و ادبی خود را به کار می گیرد تا با کنار هم نشانیدن واژه ها، تصاویر و موسیقی در عین حال که کل منسجمی را می آفریند، معنای تازه ای را نیز خلق کند.

بر مبنای تحلیل یافته ها مشخص شد که در غزلیات صائب از میان تقسیم بندی ارائه شده در چهارچوب نظری پژوهش از انواع باهم آیی بجز باهم آیی «فعل با فعل»، «قید با فعل» و «هم آوا- هم نویسه» بهره گرفته شده است، اما از میان این انواع، باهم آیی متداعی (۶۵/۱)

درصد) و از میان انواع روابط مفهومی آن، رابطه شمول معنایی (۳۵/۲ درصد) از فراوانی بالاتری برخوردار بوده‌اند.

در این بررسی مشخص شد که می‌توان انواع باهم‌آیی‌های غزلیات صائب را در سه گروه طبقه‌بندی کرد: ۱- باهم‌آیی‌هایی که با همان لفظ و معنا امروزه نیز در زبان و شعر معاصر به کار می‌روند؛ مانند «گره در کار افتادن»، «حبس ابد»، «تیر قضا»، «خواب شیرین». ۲- واژگان هم‌آیندی که با اندکی تغییر در لفظ، اما با همان بار معنایی در روزگار ما نیز کاربرد دارند؛ مانند «دست و سرپنجه»، «بیرون و اندرون»، «زمین و فلک»، «از قید آزاد کردن» که امروزه به ترتیب به صورت «دست و پنجه»، «بیرون و درون»، «زمین و آسمان» و «از بند آزاد کردن» به کار می‌روند. ۳- هم‌آیندهایی که یکی از واژگان آن به کلی مهجور شده و در زبان و شعر امروز به کار نمی‌رود؛ مانند «کدو» (ظرف شراب) و یا اینکه با بار معنایی جدید در زبان فارسی امروز کاربرد دارد؛ مانند «ایاغ» (پیاله شراب و هم‌پیاله) که امروزه توسعه معنایی یافته و در معنای دوست و رفیق صمیمی مورد استفاده قرار می‌گیرد.

همچنین با مطالعه یافته‌های تحقیق می‌توان نتیجه گرفت که پدیده باهم‌آیی در خلق معانی اشعار صائب راهگشا بوده است. در غزلیات صائب گاهی برخی از واژه‌های هم‌آیند به طور هم‌زمان در دو یا چند نوع باهم‌آیی قرار گرفته با یکدیگر هم‌پوشانی دارند؛ به عنوان مثال، «شراب و کباب» می‌توانند هم در دسته تداعی آوایی قرار گیرند و هم در دسته شمول معنایی. «فنا و بقا» در عین حال که در دسته تقابل معنایی جای می‌گیرند، رابطه تداعی آوایی نیز میان آن‌ها وجود دارد.

در حقیقت صائب با کنار هم نشانیدن واژگان، شبکه‌ای پیچیده و درهم‌تنیده‌ای از انواع ارتباطات را در بافت غزلیاتش به وجود آورده و موجب آن شده است که هر بیت به طور هم‌زمان، حامل مجموعه‌ای از پیام‌های زبانی، ادبی و تصویری باشد. این باهم‌آیی‌ها که نشانگر تسلط شاعر به زبان فارسی و انسجام و پختگی زبان شعری اوست و در اغلب موارد به دور از تکلف، شکل می‌گیرد، نه تنها لطمه‌ای به جنبه هنری اشعار او وارد نساخته، بلکه بر ارزش‌های زیبایی‌شناختی آن‌ها نیز افزوده است.

تعارض منافع

تعارض منافع ندارم.

ORCID

Mahla Arianpour

<http://orcid.org/0000-0002-7743-905X>

Maryam Alinezhad

<http://orcid.org/0000-0002-4891-104X>

منابع

- ابراهیمی، شیما و پهلوان نژاد، محمدرضا. (۱۳۹۲). بررسی زبان شناختی باهم آیی های واژگانی در خمسه نظامی. *نثر پژوهی ادب فارسی*، ۱۶(۳۴)، ۵۱-۳۳.
doi.org/10.22103/jll.2013.700
- اسکویی، نرگس. (۱۳۹۳). فرآیند «باهم آیی» در شعر سبک آذربایجان. *ادب فارسی*، ۴(۱۳)، ۱۳۳-۱۴۹.
doi.org/10.22059/JPL.2014.52655
- افراشی، آرزیتا. (۱۳۷۸). نگاهی به مسئله باهم آیی واژگان. *زبان و ادب*، ۴(۸ و ۷)، ۷۳-۸۱.
doi.org/10.22054/ltr.1999.6197
- پالمر، فرانک. (۱۳۷۴). *نگاهی تازه به معنی شناسی*. ترجمه کوروش صفوی. چاپ اول. تهران: نشر مرکز.
- تفرجی یگانه، مریم و نیک سرشت، کیومرث. (۱۳۹۸). بررسی زبان شناختی و بلاغی انواع باهم آیی در شاهنامه فردوسی. *مطالعات زبانی و بلاغی*، ۱۰(۱۹)، ۱۰۵-۱۲۶.
doi.org/10.22075/JLRS.2019.15378.1262
- داد، سیما. (۱۳۷۸). *فرهنگ اصطلاحات ادبی*. چاپ سوم. تهران: انتشارات مروارید.
- الرادویانی، محمد بن عمر. (۱۳۶۲). *ترجمان البلاغه*. به اهتمام و تصحیح و حواشی و توضیحات احمد آتش. چاپ دوم. تهران: انتشارات اساطیر.
- الرازی، شمس الدین محمد بن قیس. (۱۳۷۳). *المعجم فی معاییر اشعار العجم*، به کوشش سیروس شمیسا. چاپ اول. تهران: انتشارات فردوس.
- راستگو، سیدمحمد. (۱۳۸۲). *هنر سخن آرایبی (فن بدیع)*. چاپ اول. تهران: انتشارات سمت.
- شفیعی کدکنی، محمدرضا. (۱۳۷۷). *جادوی مجاورت*. بخارا، ۱(۲)، ۱۵-۲۶.
- شمیسا، سیروس. (۱۳۷۰). *نگاهی تازه به بدیع*. چاپ سوم. تهران: انتشارات فردوس.
- صائب تبریزی، میرزا محمدعلی. (۱۳۷۱). *دیوان*، به کوشش محمد قهرمان. جلد دوم. چاپ اول. تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.

- صفوی، کوروش. (۱۳۸۲). پژوهشی درباره‌ی باهم‌آیی واژگانی در زبان فارسی. *زبان و ادب*، ۸(۱۸)، ۱۹۹-۲۱۱. doi.org/10.22054/ltr.2004.6254
- صفوی، کوروش. (۱۳۷۹). *درآمدی بر معنی‌شناسی*. چاپ اول. تهران: انتشارات سوره مهر.
- فشارکی، محمد. (۱۳۷۴). *بدیع*. چاپ اول. تهران: انتشارات جامی.
- گرگانی، حاج محمدحسین شمس‌العلماء. (۱۳۷۷). *ابدع البدایع*. به اهتمام حسین جعفری. با مقدمه جلیل تجلیل. چاپ اول. تبریز: انتشارات احرار.
- محبتی، مهدی. (۱۳۸۰). *بدیع نو*. چاپ اول. تهران: انتشارات سخن.
- مدرس خیابانی، شهرام. (۱۳۸۶). *بررسی باهم‌آیی واژگانی در زبان فارسی*. رساله‌ی دکتری. تهران: انتشارات دانشگاه علامه طباطبائی.
- مرتضایی، سیدجواد. (۱۳۸۶). نقد و تحلیل تناسب در سیر تاریخی و روند دگرگونی‌ها. *دانشکده ادبیات و علوم انسانی اصفهان*، ۲(۴۹)، ۱۰۷-۱۲۱.
- نجفقلی میرزا. (۱۳۶۲). *دره نجفی*. با تصحیح و تعلیقات و حواشی حسین آهی. چاپ اول. تهران: کتاب‌فروشی فروغی.
- واعظ کاشفی سبزواری، حسین. (۱۳۶۹). *بدایع الافکار فی صنایع الاشعار*. به کوشش رحیم مسلمان قلیف. ویراسته میرجلال‌الدین کزازی. چاپ اول. تهران: نشر مرکز.
- وحیدیان کامیار، تقی. (۱۳۷۹). *بدیع از دیدگاه زیبایی‌شناسی*. چاپ اول. تهران: انتشارات دوستان.
- وطواط، رشیدالدین محمد. (۱۳۶۲). *حدائق السحر فی دقائق الشعر*. به تصحیح و اهتمام عباس اقبال آشتیانی. چاپ اول. تهران: کتابخانه سنایی و کتابخانه طهوری.
- همایی، جلال‌الدین. (۱۳۷۶). *فنون بلاغت و صناعات ادبی*. چاپ پنجم. تهران: انتشارات مؤسسه نشر هما.

English References

- Beaugrande, R. de. (1991). *Linguistic Theory: The Discourse of Fundamental Works*. London: Longman.
- Cruse, D. A. (1986). *Lexical Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Firth, J. R. (1957). *Modes of Meaning*. in J.R. Firth, papers in Linguistics: 1934. London: Oxford University Press.
- Halliday, M. A., and Hasan, R. (1976). *Cohesion in English*. Longman.
- Heid, U. (1994). *On Ways Word Together – Topics in Lexical Combinatorics, In Euralex*.
- Hoey, M. (2005). *Lexical Priming: A New Theory of Words and Language*. London: Routledge.

- Leech, G. (1974). *Semantics*. London: Penguin.
- Lyons, J (1977). *Semantics*, 2 Vols, Cambridge: Cambridge University Press.
- Manning. C., and Schütze, H. (1999). *Foundations of Statistical Natural Language Processing*. Cambridge.

Translated References to English

- Afrashi, A. (1999). Take the Problem of Coming Together Words. *Literary Text Research*, 4(7&8), 73- 81. doi.org/10.22054/ltr.1999.6197 [In Persian]
- Dad, S. (1999). *Dictionary of literary terms*. Tehran: Morvarid. [In Persian]
- Ebrahimi, Sh., and Pahlavan Nezhad, M. (2014). Linguistic Study of Lexical Co- occurrences in Khamsa Nizami. *Journal of Prose Studies in Persian Literature*, 16(34), 33- 51. doi.org/10.22103/jll.2013.700 [In Persian]
- Fesharaki, M. (1995). *Badi'*. Tehran: Jami. [In Persian]
- Gorgani, M. (1998). *Abda' o-Lbadaye'*. Tabriz: Ahrar. [In Persian]
- Homai, J. (1997). Rhetoric techniques and literary devices. Tehran: Homa. [In Persian]
- Modarres, Sh. (2007). *Examining lexical co-occurrence in the Persian language*. Tehran: Allame University. [In Persian]
- Mohabbati, M. (2001). *Badi'-e Now*. Tehran: Sokhan. [In Persian]
- Mortezai'I, J. (2007). Analysis of the Concept of Harmony from a Historical Point of View and its Trend of Development. *Journal of The Faculty of Letters and Humanities*, 2(49), 107- 121. [In Persian]
- Dad, S. (2000). Dictionary of literary terms. 3 edition. Tehran: Morvarid. [In Persian]
- Najaf Gholi Mirza. (1983). *Dorreh-ye Najafi*. Tehran: Forughi. [In Persian]
- Oskooie, N. (2014). Collocation Process in Azerbaijani Style of Poetry. *Journal of Persian Literature*, 4(13), 133- 149. doi.org/10.22059/JPL.2014.52655 [In Persian]
- Palmer, F., and Safavi, K. (1995). *A new look at semantics*. Tehran: Markaz. [In Persian]
- Radoyani, M. (1983). *Tarjoman ol-Balaghe*. Tehran: Asatir. [In Persian]
- Rastgoo, M. (2003). *The art of speaking (Fan Badi')*. Tehran: Samt. [In Persian]
- Razi, Sh. (1994). *Almo'jam*. by Sirous Shamisa's effort. First Edition. Tehran: Ferdows. [In Persian]
- Sa'eb Tabrizi, M. (1992). *Divan*. Tehran: Elmi Farhangi. [In Persian]

- Safavi, K. (2000). *An introduction to semantics*. Tehran: Sure Mehr. [In Persian]
- _____. (2004). A Survey of Lexical Collocation in the Persian Language. *Jornal of Literary Text Research*, 8(18), 5(19), 199- 211. doi.org/10.22054/ltr.2004.6254 [In Persian]
- Shafi'ei Kadkani, M. (1998). The Magic of Proximity. *Jornal of Bukhara*, 1(2), 15- 26. [In Persian]
- Shamisa, S. (1991). *A new look at Badi'*. Tehran: Ferdows. [In Persian]
- Tafaraji, M., and Niseresht, K. (2019). A Linguistic and Rhetorical Study of Collocation in Shahnameh. *Journal of Linguistic and Rhetorical Studies*, 10(19), 105- 126. doi.org/10.22075/JLRS.2019.15378.1262 [In Persian]
- Vaez Kashefi, H. (1990). *Badaye ol-Afkar*. Tehran: Markaz. [In Persian]
- Vahidian Kamyar, T. (2000). *Badi' from the point of view of aesthetics*. Tehran: Dustan. [In Persian]
- Vatvat, R. (1983). *Hadaegh ol-Sehr*. Tehran: Sanaei, Tahuri. [In Persian]

استناد به این مقاله: آرین پور، مهلا و علی نژاد، مریم. (۱۴۰۲). نگاهی بر انواع باهم آیی در غزلیات صائب تبریزی. متن پژوهی ادبی، ۲۷ (۹۸)، ۲۰۵-۲۳۴. doi: 10.22054/LTR.2021.49171.2926

Literary Text Research is licensed under a Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 International License.